

CULTUUR VOLGENS RENÉ GIRARD

Een verkenning van de mimetische theorie

Lezing voor de Littéraire Tafel van Sociëteit De Witte, Den Haag 6 maart 2019

1	Inleiding.....	1
2	Mimesis bij René Girard	3
3	Rivaliteit, obstakel, geweld.....	8
4	<i>Des choses cachées depuis la fondation du monde</i>	12
5	De moderne tijd, receptie	17

1 INLEIDING

Waarde leden, gasten en andere aanwezigen,
Weinig kinderversjes uit de afgelopen eeuw zijn zo beroemd geworden als
"Ik ben lekker stout" uit het gelijknamige boek van Annie M.G. Schmidt.

Ik wil niet meer, ik wil niet meer!
Ik wil geen handjes geven!
Ik wil niet zeggen elke keer:
Jawel mevrouw, jawel meneer...
nee, nooit meer in m'n leven!
Ik hou m'n handen op m'n rug
en ik zeg lekker niks terug!

Ze schreef het – jaren '50 van de twintigste eeuw - in een voor die tijd ongekend
'authentiek Nederlands'. Het tegendraadse jongetje was de tegenpool van *Brave Hendrik*,
wiens belevenissen in de negentiende eeuw immens populair waren geworden door het
"Leesboekje" van Nicolaas Ansljñ.

Kent gij Hendrik niet, die altijd zoo beleefd
zijn hoed afneemt als hij voorbij gaat?
Vele menschen noemen hem de brave
Hendrik

[] Kinderen, die met Hendrik omgaan, worden
nog braver, want zij leeren van hem, hoe zij
handelen moeten.

En dan hadden we ook nog de brave Maria...

Bij de verschijning van "Ik ben lekker stout" waren kinderen nog zo gehoorzaam dat het
ongeremde gedrag van het assertief-nihilistische ventje als vertederend werd ervaren.
Het normenstelsel was stevig verankerd en de voorplaat van de eerste druk liet geen uit-
zijn-dak-gaande-kleuter zien, maar een keurige jongen met een petje en een bootje,
dat alleen maar kon dromen van een wereld waarin je ongcensureerd *Bil* zegt –
het laatste woord in het laatste couplet.

En ik wil alles wat niet mag,
 de hele dag, de hele dag!
 En ik wil op de kanapee
 met hele vuile schoenen
 en ik wil aldoor gillen: nee!
 []
 En dat is alles wat ik wil
 en als ze kwaad zijn, zeg ik: Bill!

Heel anders was dat vijftiger-jaren-knaapje dan het hyperactieve kroost waar moderne ouders mee van doen hebben. In een latere uitgave van het boek ziet u een jongetje dat meer in die richting komt. Let u ook op de grotere letters van het woord *Ik*.

Velen van ons zijn - zo te zien - nog gesocialiseerd met het oude, aandoenlijke Stout van dat eerste plaatje. En de voorlopers van onze generatie hebben eind jaren zestig de lessen uit de 'nieuwe kinderbijbel' – want zo mogen we de verzamelde geschriften van Annie M.G. Schmidt inmiddels wel noemen – in praktijk gebracht met gedrag dat alle ruimte voor jezelf opeist: vrij, taboedoorbrekend en: met de pretentie van authenticiteit.

En nu, vijftig jaar later, komt dit gedrag als *gesunkenes Kulturgut* als een boemerang terug in ongecensureerde uitingen op sociale media, in de cultuur van 'ik zeg wat ik denk'.

Het sluit aan bij volksoverleveringen, waarin stouterds, rakkers, schelmen en deugnieten al eeuwenlang geliefd zijn.

Stout is inmiddels een nastrevenswaardig ideaal en veel mensen volgen anderen daarin paradoxalerwijs na – in hun streven daarmee juist authentiek over te komen.

Ze rivaliseren in het tegendraadse, waardoor dit handelen een hoofdstroom lijkt, met ingewikkelde, dubbelzinnige gedragsvoorschriften, want waar ligt de grens? Regels zijn de smeerolie voor het maatschappelijk verkeer, ook voor een dame die met een unieke tattoo in haar décolleté voortdurend *bil* wil zeggen. - Stelt u zich anno 2019 een kinderdagverblijf voor dat zich 'De Brave Hendrik' noemt! *Ik dacht het niet.*

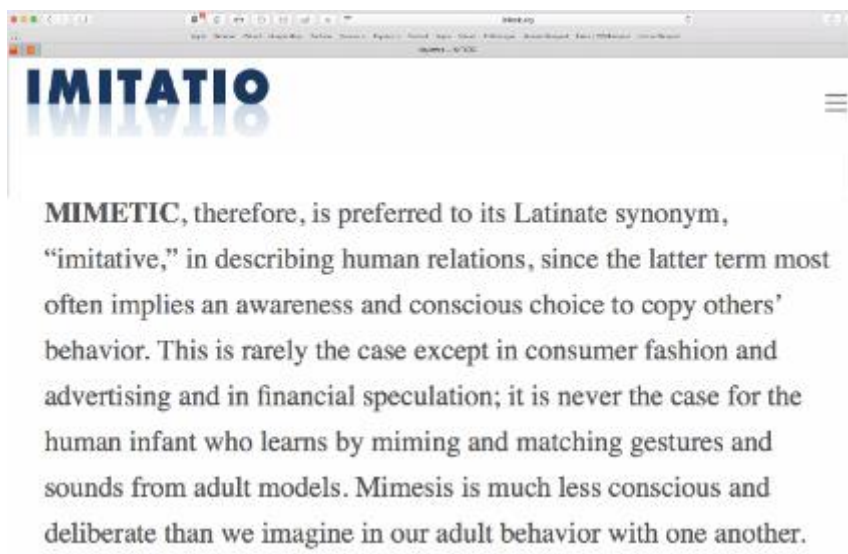

Deugniet, dat kan wèl, ook voor een pannenkoekenhuis, bier en sweaters. Wat zijn de verborgen regels van deze lifestyle?

Tijdens deze voordracht zal ik proberen om deze dubbelzinnigheden in te kaderen binnen de zogeheten 'mimetische theorie' van de Frans-Amerikaanse denker René Girard, wiens werk ik begin jaren tachtig ontdekte.

2 MIMESIS BIJ RENÉ GIRARD

Laat ik bij het begin beginnen – en dat is als het over Girard gaat, het begrip *mimesis*, letterlijk 'nabootsing, navolging'. Het adjectief dat erbij hoort is mimetisch.

Op deze site van Imitatio.org, gewijd aan de zogeheten 'mimetische theorie', wordt het uitgelegd als een van de kernbegrippen.

In zijn eerste grote studie uit 1961 komt naar voren hoe Girard dat begrip *mimesis* heeft ontwikkeld. Er waren al tal van interpretaties aan gegeven, maar voor hem is het een mechanisme dat interactie genereert, de persoonlijkheid vormt en van invloed is op geloofsvoorstellingen, culturele praktijken en instituties.

Dat eerste boek is gewijd aan een aantal meesterwerken uit de Europese literatuur. Nu was René Girard zelf geen letterkundige - hij is opgeleid als paleograaf en historicus - maar de basis van zijn veelomvattende theorie ligt in de literatuur, 'bewaarplaats van waarheid' zoals hij ergens zegt. Een mooi

uitgangspunt overigens voor het vak Nederlands op de middelbare school, dat het momenteel zo moeilijk heeft.

Rond 1950 was hij de oceaan overgestoken om Frans te doceren aan Amerikaanse universiteiten. Hij ontmoette er Martha McCullough met wie hij in 1951 trouwde. Ze kregen samen drie kinderen.

René Girard in front of the Bibliotheque de la Sorbonne, Paris, 1927. Photograph is now courtesy of the Girard family.

Martha, René, and René Girard in Belgium, 1926. Photograph is now courtesy of the Girard family.

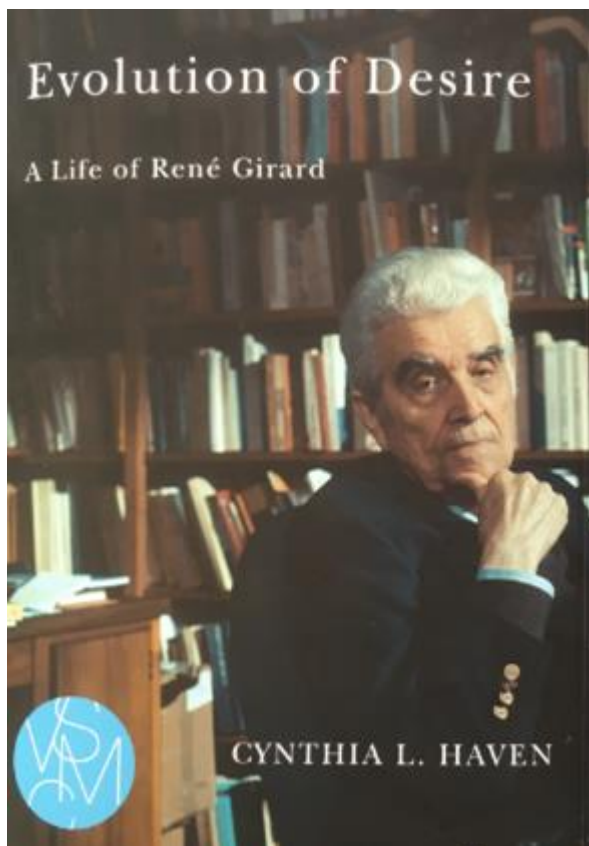

René Girard marries Martha McCullough on 23 January, in Bloomington, Indiana. Photograph is now courtesy of the Girard family.

René Girard with his infant son Daniel, 1929. Photograph is now courtesy of the Girard family.

Op deze brave kiekjes uit de jaren vijftig ziet u dat Girard een heel ander type is dan Jean-Paul Sartre of Michel Foucault. Hieronder de biografie waarin ze staan afgedrukt.

Aanvankelijk voelde Girard zich niet eens bevoegd om zoiets als 'een eigen visie op literatuur' te ontwikkelen. Hij gaf keurig colleges over *les grands écrivains*: Stendhal, Flaubert, Proust e.a.. Maar daarbij begon hij zich af te vragen: wat maakt dat hun werk nog altijd overtuigt, ontroert en blijvende waarde bezit?

Bij het bestuderen van de interactiepatronen in hun romans ontdekte hij zaken die ook bij andere Europese schrijvers aan het licht traden, bij Dante, Cervantes en Dostojewski: *de begeerte van hun personages wordt gewekt via anderen.*

Met een citaat uit Don Quichotte begint Girards eerste boek en het zet meteen de toon voor alles wat hij daarna schreef: 'Je behoort te weten, Sancho, dat de vermaarde Amadis de Gaula een van de volmaaktste dolende ridders was.'

Don Quijote is geobsedeerd door deze ridder, een model voor hem, navolgenswaard. De held uit Cervantes' boek leeft niet vanuit zichzelf, maar bootst Amadis na, kijkt om zich heen met zijn blik en ziet dingen die er voor anderen niet zijn. Amadis de Gaula is de bemiddelaar van zijn begeerte. Nog een citaat:

Ten gunste van Amadis heeft Don Quichot afstand gedaan van het grondrecht van het individu. Hij kiest niet meer zelf de objecten die hij begeert, maar Amadis moet voor hem kiezen. De volgeling geeft zich over aan de objecten die het model van alle ridderlijkheid hem aanwijst, of schijnt aan te wijzen. We noemen dat model de *bemiddelaar* van de begeerte. Het ridderlijke leven is de *navolging*, de imitatie, van Amadis, zoals het leven van de christen is de navolging van Christus.

In een beschouwing van Girard over Dantes *Divina Commedia* komt iets vergelijkbaars naar voren: de overspelige geliefden Paolo en Francesca spiegelen zich in hun verlangen aan hun modellen Lancelot en Geneviève, over wie ze samen lazen in het boek dat u op het linker schilderij ziet.

Paolo and Francesca da Rimini
(Dante Gabriel Rossetti, 1867)

STANISLAS STATTLER
KRAKÓW CA. 1836 - 1871 PARIJS
Francesca da Rimini en Paolo Malatesta,
1868
lavasteen
Dordrecht Museum, legaat C. Marjalis-Scheffer, 1869

Rechts een minder verhullende weergave – het boek is daar verdwenen.

Hier de inhoudsgave van Girards eerste boek, waardoor u zult begrijpen dat ik me in deze drie kwartier moet beperken.

TABLE DES MATIÈRES

CHAPITRE I. Le désir « triangulaire ».....	11
— II. Les hommes seront des dieux les uns pour les autres.....	59
— III. Les métamorphoses du désir.....	89
— IV. Le maître et l'esclave.....	101
— V. Le <i>Rouge</i> et le <i>Noir</i>	119
— VI. Problèmes de technique chez Stendhal, Cer- vantès et Flaubert.....	145
— VII. L'ascèse du héros.....	159
— VIII. Masochisme et sadisme.....	181
— IX. Les mondes proustiens.....	197
— X. Problèmes de technique chez Proust et chez Dostoïevski	231
— XI. L'apocalypse dostoïevskienne	257
— XII. Conclusion	289

In de romancyclus van Proust over de verloren tijd vindt de navolging niet plaats vanuit een figuur uit een ander boek, maar binnen dezelfde leefomgeving: de begeerte van Swann naar Odette wordt aangewakkerd door het idee dat anderen haar kunnen bezitten. Pas op de laatste pagina's van het laatste deel, *Le temps retrouvé*, komt de verteller tot een bekentenis over 'het in het duister geleefde, het voortdurend vervalste leven'.

Dostojevski in *De eeuwige echtgenoot*, Stendhal in *Le rouge et le noir* - allemaal maken ze duidelijk hoe de begeerte van hun hoofdfiguren via een ander loopt en kan uitlopen op een ingewikkelde driehoeksverhouding. Het geloof in de authenticiteit van ons begeren laten ze wankelen: mimesis gaat aan begeerte vooraf. Vandaar de titel van Girards eerste boek: *De romantische leugen en de romaneske waarheid*.

De lectuur ervan is vergeleken met het opzetten van een bril om de wereld helderder te zien: het idee is zo simpel en toch zo fundamenteel dat het onbegrijpelijk lijkt dat niemand het eerder naar voren heeft gebracht. Heerst er in onze cultuur, die worstelt met 'identiteit', wellicht een taboe om over nabootsing na te denken? Ook in het cultuurscenario dat Girard later zal ontwikkelen blijft *mimesis* centraal staan: het verschil met imitatie is dat men er zich minder van bewust is.

Mimetisch gedrag begint in een mensenleven al vroeg. Kijk naar kinderen die met poppen of lego spelen: waarom willen ze precies datgene hebben waar de ander mee bezig is? Al is er speelgoed in overvloed, ruzie om net dat éne komt er toch. Vanuit dergelijke waarnemingen stelt Girard dat niet de schaarste aan aardse goederen bron is van conflicten, maar het feit dat mensen willen hebben wat anderen als begeerlijk hebben uitverkoren.

Ook de financiële wereld laat voorbeelden zien van nabootsend gedrag. Wordt de hoogte van bonussen niet bepaald door die van anderen, die zich op hun beurt spiegelen aan wat weer anderen *cashen*, die zich weer baseren op 'modellen', die...? De beursterm 'speculeren' komt etymologisch van *speculum* 'spiegel'. Men beziet wat een ander denkt dat iets waard is en handelt op basis daarvan. Zo kan een financiële crisis ontstaan, een 'luchtbel'. Moderne economen krijgen dan ook steeds meer oog voor imitatie en sociale beïnvloeding. Conflicten tussen staten over onbelangrijke eilandjes escaleren wanneer hun leiders zich laten beïnvloeden door het idee dat anderen er hun oog op laten vallen.

Neurowetenschappers hebben recent laten zien hoe mimesis verband houdt met onze *spiegelneuronen*, hersencellen die actief worden wanneer je waarneemt wat iemand anders doet, op dezelfde plek in de hersenen als bij degene die de actie uitvoert.

Dat mensen elkaar nadoen, is evident als je naar de taal kijkt die ze gebruiken: bijna elk woord dat wij uitspreken, hebben we geleerd van anderen; vaak nemen we ook accent en spreekstijl over. Als mensen zouden ophouden elkaar te imiteren, zouden alle cultuurvormen verdwijnen.

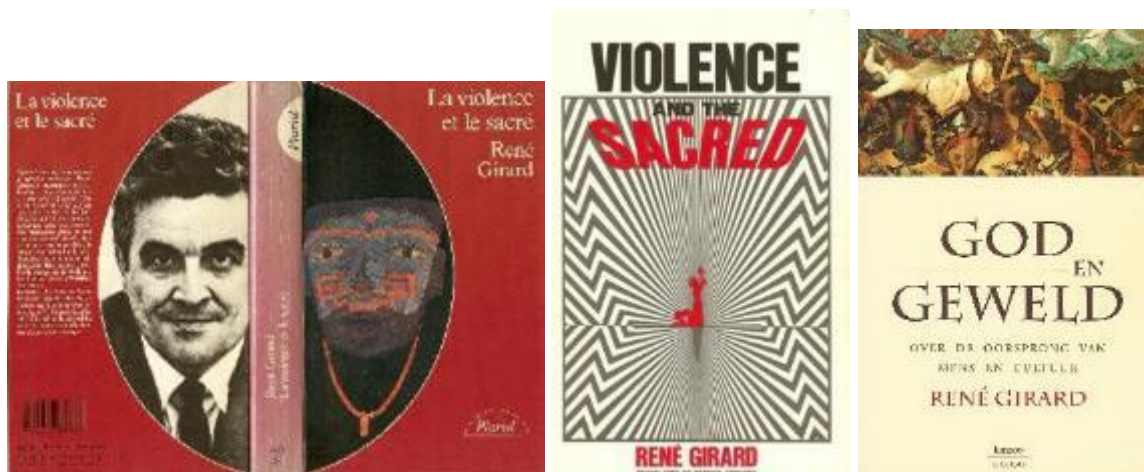
Navolging is zowel positief als negatief te waarderen: de lessen van een goede leraar kunnen inspirerend zijn. En wanneer je de inrichting van je huis baseert op die van een vriendin of op wat je wordt aangereikt in een *glossy* over eigentijds wonen, hoeft dat geen probleem te zijn.

3 RIVALITEIT, OBSTAKEL, GEWELD

Maar wat gaat er gebeuren als het begeerde object *niet* vreedzaam te delen is? Als het niet om spullen gaat die iedereen op internet kan aanschaffen, maar om moeders gouden kettinkje uit de erfenis, om een baan, een huis – of een geliefde? Het belang van mimesis beperkt zich niet tot de literatuur.

Ik geef u een alledaags voorbeeld. Iemand op een bedrijf doet het goed als manager: hij heeft organisatietalent, bedenkt creatieve oplossingen en is geliefd bij zijn medewerkers. Deze man wordt tot voorbeeld voor een van zijn medewerkers, die zich er, misschien onbewust, op toelegt net zo te zijn. De navolger neemt uitdrukkingen van zijn model over, gaat dezelfde bruine puntschoenen met vlinderprint dragen, en bedenkt dat hij met zijn vriendin ook wel een trektocht door de noordelijke wildernis van Alaska zou willen maken. Hij vervangt de manager als deze een week op reis is en vraagt zich af: waarom zou *ik* zijn baan niet kunnen doen? Op dat moment begint de 'mimetische rivaliteit' en wordt het model tot obstakel wanneer de navolger hem van de troon wil stoten. Dat soort rivaliteit kan heftige vormen aannemen en tot intense jaloezie leiden. Dubbele imitatie ontstaat als die manager op zijn beurt de navolger gaat imiteren en bijvoorbeeld interesse krijgt voor de vriendin van de medewerker, een verhouding met haar begint, die bij ontdekking door zijn echtgenote nieuwe verwickelingen genereert.

Wanneer vaste posities wegvallen, taboes en verboden worden overtreden, worden rollen onderling verwisselbaar, waardoor mensen in de ban van elkaar kunnen komen. Elke rivaal wordt voor de ander het tegelijk vereerde en verfoeide model-obstakel, iemand die men enerzijds in zich op moet nemen en anderzijds de baas moet worden. Verschillen vallen weg. Girard verbindt dit soort gedrag, dat hij zo helder onthuld zag in de literatuur, met mythen, rituelen en taboes uit wat we vroeger 'primitieve' samenlevingen noemden. Daarover gaat zijn werk in de jaren zeventig, beginnend met *La violence et le sacré* in 1972.

Zo gaat hij in op de vraag die antropologen zich stelden: waarom is er bij sommige stammen een verbod op imitatie? Men mag de gebaren van een ander lid van de gemeenschap niet nadoen en evenmin zijn woorden herhalen. Er is angst voor spiegels, want het spiegelbeeld wordt met de duivel geassocieerd. Tweelingen gelden als

gevaarlijk, vanwege de gelijkenis. In sommige ritën daarentegen vindt juist het omgekeerde plaats: nabootsing wordt er als antidotum met nadruk uitgebeeld. Wat heeft dat allemaal te betekenen? De gedachte is dat mensen er weet van hebben dat imitatie tot rivaliteit en conflicten kan leiden, want in hun culturele geheugen zit het besef: *rivaliteit is besmettelijk en kan zich als een epidemie over de samenleving verspreiden*. Wanneer alle onderlinge strijd niet meer te beteugelen is, dreigt chaos, waarin iedereen de ander naar het leven staat, in het ergste geval uitlopend op destructie van de samenleving.

Zo dragen culturen het bewustzijn van zo'n toestand met zich mee in mythen - en het wordt uitgebeeld in de ritën van hun religie. Door taboes te respecteren hopen ze rivaliteit te beperken om samenleven mogelijk te maken. Verschillende van onze beleefdheidsregels hebben dezelfde functie: als er nog maar één bitterbal op de schaal ligt en twee mensen die daar trek in hebben allebei schielijk hun hand terugtrekken als ze zien dat ze er beiden naar willen reiken, begrijpt u wat ik bedoel. Het (moderne) idee dat gedragsbeperkingen 'nergens toe dienen' en probleemloos overtreden kunnen worden, leidt uiteindelijk naar 'de brede autobaan' van de mimetische crisis, schrijft Girard.

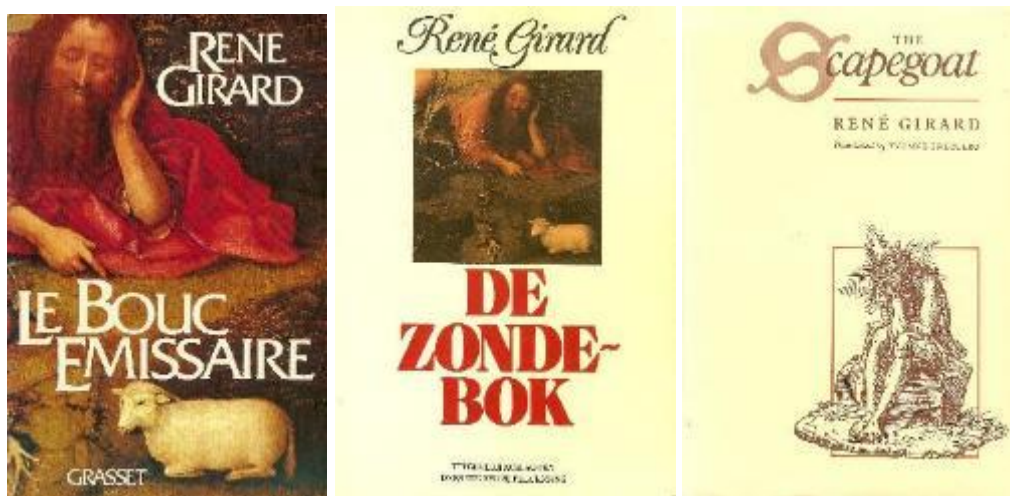
U ziet hier de inhoudsopgave in de Engelse editie.

<i>One</i>	<i>Sacrifice</i>	<i>1</i>
<i>Two</i>	<i>The Sacrificial Crisis</i>	<i>39</i>
<i>Three</i>	<i>Oedipus and the Surrogate Victim</i>	<i>68</i>
<i>Four</i>	<i>The Origins of Myth and Ritual</i>	<i>89</i>
<i>Five</i>	<i>Dionysus</i>	<i>119</i>
<i>Six</i>	<i>From Mimetic Desire to the Monstrous Double</i>	<i>143</i>
<i>Seven</i>	<i>Freud and the Oedipus Complex</i>	<i>169</i>
<i>Eight</i>	<i>Totem and Taboo and the Incest Prohibition</i>	<i>193</i>
<i>Nine</i>	<i>Lévi-Strauss, Structuralism, and Marriage Laws</i>	<i>223</i>
<i>Ten</i>	<i>The Gods, the Dead, the Sacred, and Sacrificial Substitution</i>	<i>250</i>
<i>Eleven</i>	<i>The Unity of All Rites</i>	<i>274</i>
	<i>Conclusion</i>	<i>309</i>

Inspiratie voor zijn boek bleef hij in de literatuur vinden, maar hij putte ook uit het werk van antropologen, de klassieke letteren en het werk van Nietzsche en Freud.

Steeds vaker vindt hij verholde verwijzingen naar een praktijk waarin een crisis werd opgelost door het zoeken van een schuldige, op wie het interne geweld wordt gekoeld om de rust te herstellen. Een mikpunt. Een slachtoffer. De opgehitste gemoederen van de massa worden verenigd door het aanwijzen van één persoon die verantwoordelijk wordt geacht voor de ontstane onrust in de samenleving: een zondebok.

Vijfentwintig jaar later zal Girard daar een aparte studie aan wijden, die begint met de analyse van een middeleeuwse tekst uit Frankrijk.

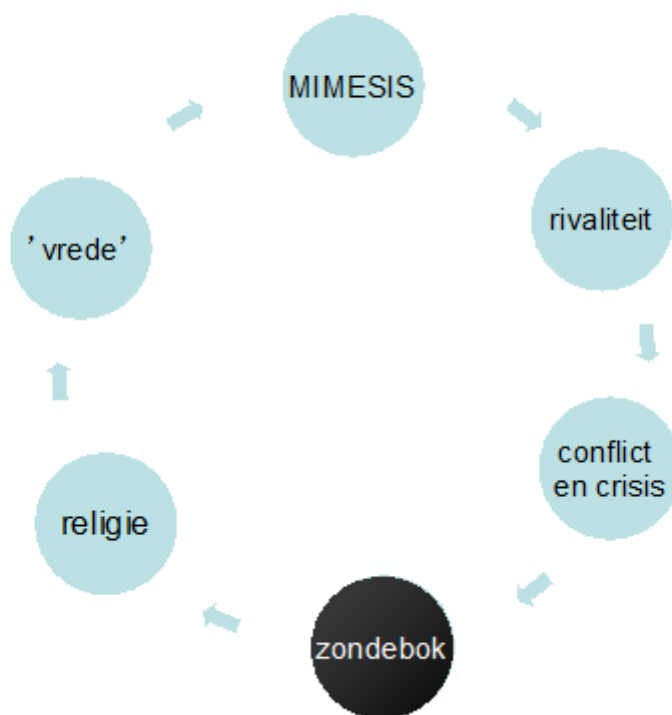
Maar al in 1972 had hij laten zien hoe offerpraktijken een oorspronkelijke moord verhullen.

Ook wanneer je bepaalde *mythen* nauwkeurig analyseert, kun je ontdekken hoe het lynchen of opdrijven van een onschuldige naar een rotsklif, zijn verdrinking in een meer, verholde wordt. Een oude mythe van de Ojibwa Indianen spreekt van een bovennatuurlijk wezen met een buitengewoon krachtige blik in de ogen, dat bij zijn bezoek aan de mensen met zijn boze oog in één klap iemand doodde. Daarop werd dit wezen gedwongen terug te keren naar de diepten der zee.

Aan dergelijke verhalen ligt reëel geweld ten grondslag tegen iemand die door de meute werd verdronken, zegt Girard; nauwkeurige tekstanalyse en onderzoek kunnen de waarheid aan het licht brengen. Vervolginsteksten uit de middeleeuwen (waarin Joden worden beschuldigd dat ze putten vergiftigen) en heksenprocessen uit later tijd analyseren we reeds op die wijze, maar bij mythen moeten we dat nog leren.

In zijn theorie krijgt het zondebokmechanisme veel aandacht - het is de oorsprong van religie en cultuur in menselijke samenlevingen, van een broze en tijdelijke toestand van vrede, waarna de cyclus opnieuw begint.

Cultuurhistorisch scenario

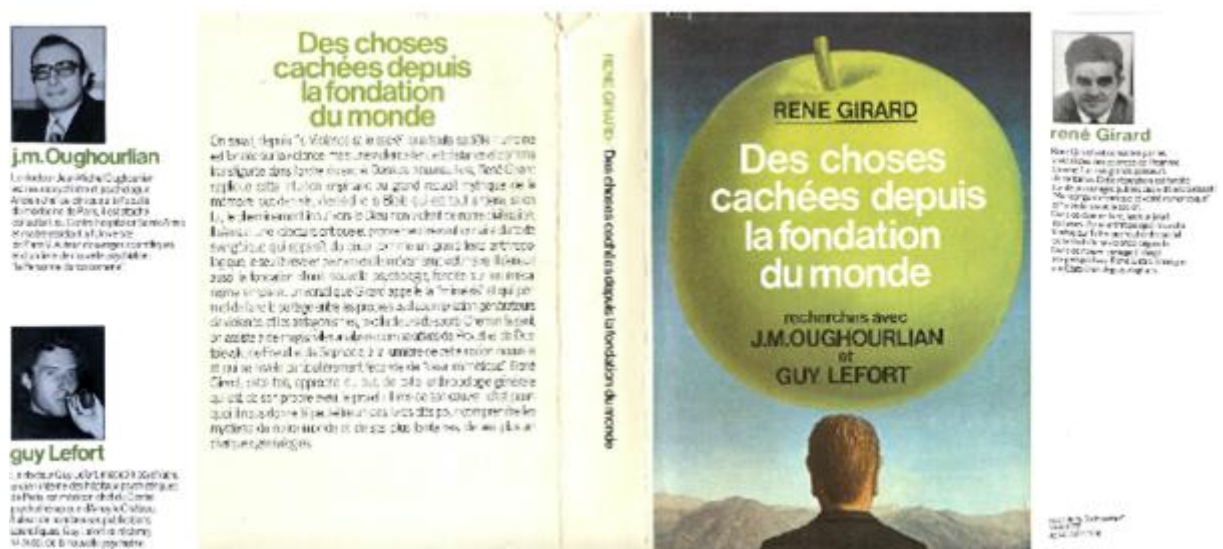
In de geschiedenis is *scapegoating* soms systematische praktijk geweest: in het oude Griekenland was er de rite van de *farmakos*, waarvan een der betekenissen 'zondebok' is - ons woord farmacie gaat erop terug. Zo werd in Athene op kosten van de gemeenschap een aantal mensen onderhouden dat in geval van chaos (een ramp, epidemie, vijandelijke aanval of hongersnood) ter beschikking stond om gedood te worden als offer. Aan zo'n ceremonie nam de hele gemeenschap deel. Enerzijds was de *farmakos* een beklagenswaardig en veracht persoon, anderzijds viel hem vaak een haast religieuze verering ten deel. Hij was het geneesmiddel van de samenleving.

De uitgestotene heeft twee gezichten: hij is goed en slecht tegelijk. De zondebok is *slecht* omdat hij de vermeende veroorzaker is van de crisis (zoals in die Ojibwa-mythe), maar hij is *goed* omdat hij door zijn uitstoting heeft voorkomen dat de samenleving te gronde gaat door onderlinge spanningen. Onbegrijpelijk voor een gemeenschap die het eigen geweld niet onder ogen wil of kan zien - en dus goddelijk. Zo vormt geweld de ware en verborgen kern van het sacrale en is de zogenaamde 'vrede' altijd slechts tijdelijk.

La violence et le sacré is een razend moeilijk boek, zeg ik er maar bij. Zoveel geleerdheid, het is bijna niet te bevatten. Bij verschijning in 1972 van het Franse origineel leidde het boek tot enthousiaste besprekingen. *Le Monde* sprak van *un très grand livre*, baanbrekend, "de eerste echte atheïstische theorie van het religieuze en het heilige".

4 DES CHOSES CACHÉES DEPUIS LA FONDATION DU MONDE

Maar die waardering sloeg om toen Girard zijn letterkundige en antropologische inzichten in een boek uit 1978 ging onderbouwen met teksten uit de joodse en christelijke traditie en nogal provocerend brak met het intellectueel secularisme van die dagen. In de academische wereld van toen was dat best wel tegendraads.

U ziet hier de omslag van de eerste druk, 'Verborgene zaken sinds de stichting van de wereld', een citaat uit het evangelie volgens Mattheus, dat weer teruggaat op psalm 78. Het boek staat in de Franse traditie van de *entretiens*: Girards gesprekspartners zijn twee psychiaters – wat vooral in het derde deel van het boek naar voren komt, getiteld 'Interdividuele psychologie'. 'Interdividueel' is een neologisme, waarmee wordt aangeduid dat onze individualiteit altijd speelbal is van mimetische mechanismen. Dit deel is zo veelomvattend dat ik er in dit bestek niet op in zal gaan. Hier de Engelse en Nederlandse uitgaven.

Na een samenvatting van zijn eerdere gedachten in deel 1 komt het tweede deel met een beschouwing over 'De joods-christelijke geschriften'. Wat hebben die teksten nu met die mimetische theorie te maken? Sinds de Verlichting waren we toch *entmythologisiert*? Voor een deel is dat zeker zo, zegt Girard, maar wat velen niet zien en paradoxaal lijkt, is de schatplichtigheid van de verlichtingsfilosofen aan juist dat joodse en christelijke gedachtegoed. Hier de inhoud van dit tweede deel, in het Engels.

4 Myth: The Invisibility of the Founding Murder 89

The radical alimination 89
 'Negative connotation', 'positive connotation' 103
 Physical signs of the surrogate victim 113

5 Texts of Persecution 119

Persecution demystified: The achievement of the modern and Western world 119
 The double semantic sense of the word 'scapegoat' 125
 The historical emergence of the victim-image mechanism 128

Book II The Judaeo-Christian Scriptures 133

1 Things Hidden Since the Foundation of the World 135

Similarities between the biblical myths and world mythology 135
 The distinctiveness of the biblical myths 138
 The Gospel-revelator of the founding murder 152

2 A Non-Sacrificial Reading of the Gospel Text 173

Christ and sacrifice 173
 The impossibility of the sacrificial reading 175
 Apocalypse and parable 176
 Powers and principalities 182
 The preaching of the Kingdom 186
 Kingdom and Apocalypse 189
 The non-sacrificial death of Christ 197
 The divinity of Christ 206
 The virgin birth 217

3 The Sacrificial Reading and Historical Christianity 219

Implications of the sacrificial reading 219
 The Epistle to the Hebrews 218
 The death of Christ and the end of the sacred 222

Contents

Sacrifice of the other and sacrifice of the self 225
 The Judgement of Solomon 227
 A new sacrificial reading: The semiotic analysis 235
 The sacrificial reading and history 239
 Science and Apocalypse 248

4 The Logos of Heraclitus and the Logos of John 252

The Logos in philosophy 252
 The two types of Logos in Heidegger 254
 Defining the Johannine Logos in terms of the victim 258
 'In the Beginning ...' 262
 Love and knowledge 268

Book III Interindividual Psychology 269

1 Mimetic Desire 271

Acquisitive mimesis and mimetic desire 271
 Mimetic desire and the modern world 272
 The mimetic crisis and the dynamism of desire 275
 The mimesis of apprenticeship and the mimesis of rivalry 277
 Gregory Bateson's 'trouble bird' 279
 From object-mimicry to metaphysical desire 282

2 Desire without Object 287

Doubles and interobjectivity 287
 Symptoms of alienation 290
 The disappearance of the object and psychotic structure 298
 Hypnosis and possession 305

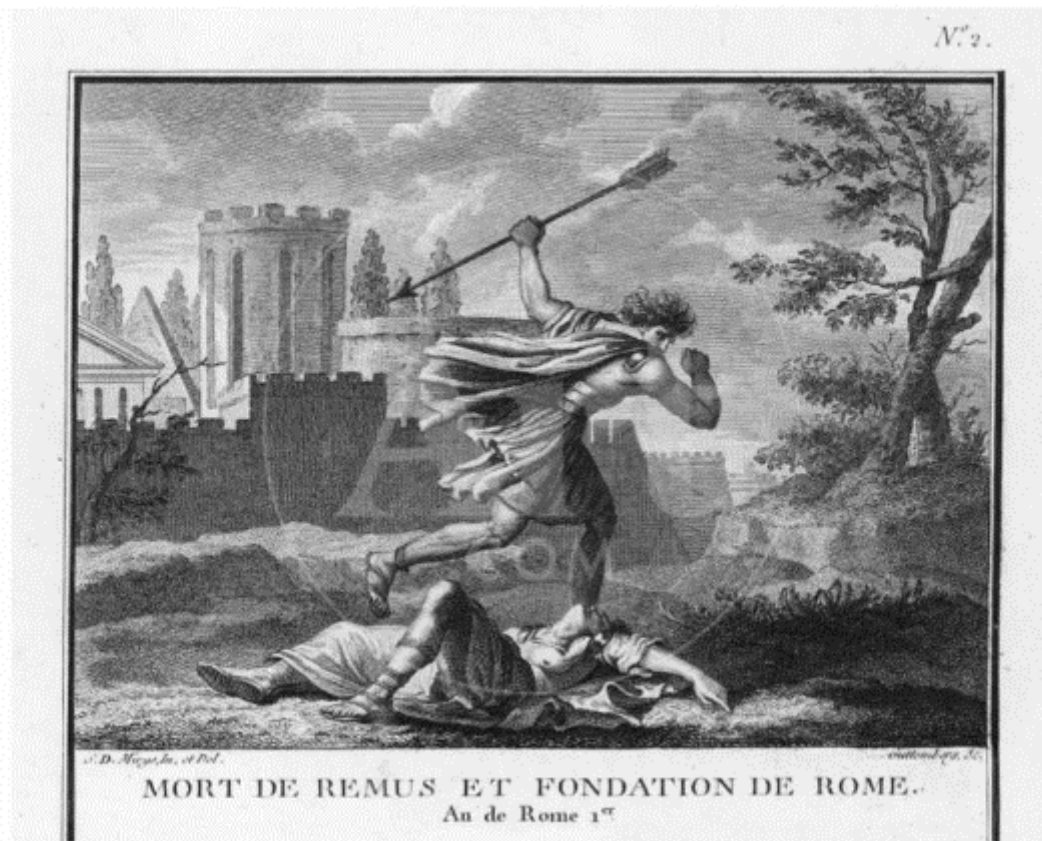
3 Mimesis and Sexuality 312

What is known as 'masochism' 312
 Intrinsic 'sadistic masochism' 314
 Homosexuality 320
 Mimetic intensity and rivalry 323
 The end of Historicism in psychology 322

Welnu, wat Girard zegt is dat Tenach, de joodse bijbel, en in aansluiting daarop de Evangeliën teksten bevatten die dat hele zondebokmechanisme – mimetische begeerte, rivaliteit, conflicten en de moord op onschuldigen – expliciet onthullen. Dat vind je elders, in de mythologie, niet op die wijze, zegt hij. Ook onderzoekers die weinig op hebben met het christendom, zijn het daarmee eens en proberen die teksten zonder de ballast van het verleden opnieuw te lezen.

Neem de verhalen in het boek Genesis, waar begeerte duidelijk als bemiddeld wordt voorgesteld: Eva wordt er door een slang toe aangezet de appel te eten, waarna Adam, met Eva als intermediair, hetzelfde begeert.

Er speelt afgunst in de moord van Kaïn op Abel. Oude antropologen als James Frazer hebben de broedermoord al vergeleken met die van Romulus op Remus. Hier ziet u de scène op een prent van Augustyn Mirys.

Deze antropologen signaleerden overeenkomsten, die er ook zijn, maar Girard vraagt zich af: wat is het *verschil* tussen de Romeinse mythe en het Hebreeuwse verhaal?

Inderdaad, Genesis volgt de gebruikelijke mythische lijn: een van de broers doodt de ander, waarna de moordenaar een gemeenschap sticht.

Maar in het joodse verhaal wordt Kaïn niet van schuld ontheven:

'Waar is je broer Abel?'

vraagt God en daarna stelt hij een teken aan Kaïn, opdat hij niet gedood zou worden.

M.a.w. er volgt de instelling van een systeem dat mimetische rivaliteit en uitbreiding van het conflict ontmoedigt.

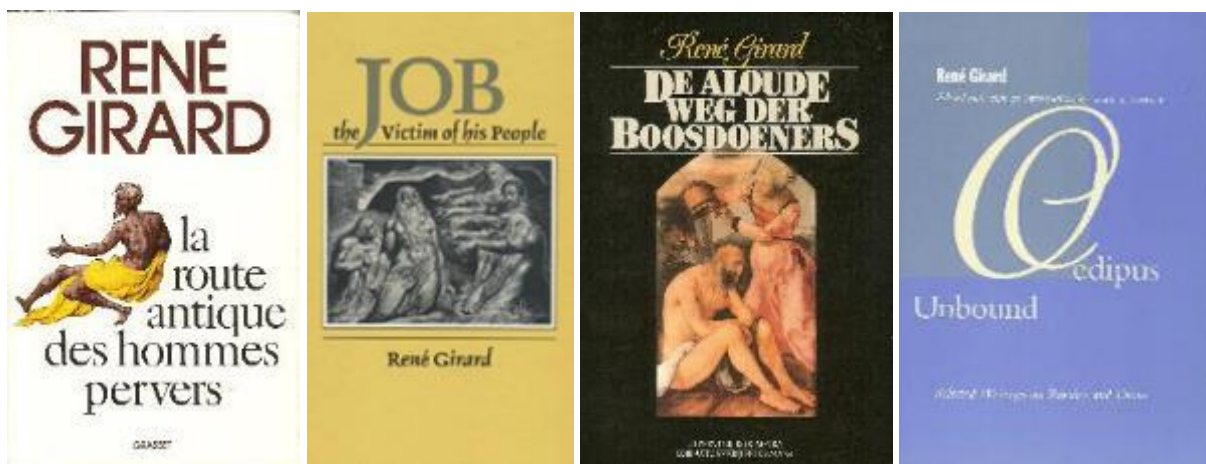
U ziet hier een beeld van Kaïn in de Tuilerieën, van Henri Vidal

Bij de stichting van de stad Rome wordt Romulus als moordenaar heel anders voorgesteld: heeft Remus immers geen overtreding begaan door de 'grens' van de stad niet te respecteren?

Die wisseling van perspectief is van eminent belang, zegt Girard – en aan dat verschil gingen Frazer c.s. voorbij.

Kijken we naar het tweede boek van de Hebreeuwse bijbel, Exodus genoemd in onze traditie – dat had een Egyptische mythe kunnen zijn, met een crisis (denk aan de natuurrampen) die zou zijn opgelost door het verdrijven van de onruststokers, Mozes en de zijnen. Waarna de orde van de Egyptische samenleving met de goddelijke farao aan het hoofd hersteld zou zijn. Exodus geeft dit model echter in contraperspectief, ten gunste van de zondebok, die niet alleen zijn menselijke gestalte heeft behouden – Mozes is geen god geworden – maar die ook een nieuw type gemeenschap gaat stichten.

Ander voorbeeld: het verschil tussen de bijbelse Job en Oedipus. Girard wijdde er later aparte studies aan.

Oedipus is een geslaagde zondebok, schuldig aan vadermoord en incest - ook al ontbreken de bewijzen. Job daarentegen verzet zich tegen de mythologische beschuldigingen door vast te houden aan zijn gezichtspunt dat hij onschuldig is.

Voortbouwend op de joodse geschriften laten de evangelisten in het passieverhaal zien hoe de beschuldigingen tegen Jezus in detail verlopen, en hoe bijvoorbeeld Petrus geen weerstand kan bieden aan de 'mimetische besmetting' als Jezus gevangengenomen is en hij begint te roepen 'Ik ken die man niet' –

U ziet hem hier door Caravaggio geschilderd.

Pas bij het gekraai van de haan krijgt Petrus door, zijn heiland verloochend te hebben.

Elders is er de befaamde uitspraak 'Wie zonder zonden is, werpe de eerste steen'. Daarmee weet Jezus - in het verhaal van de overspelige vrouw, die op het punt staat gestenigd te worden, het collectieve geweld van de mannen om te buigen, waardoor ze gaan beseffen wat zij zelf op hun kerfstok hebben en een voor een vertrekken, de oudsten het eerst. Ze volgen elkaar nu na in de de-escalatie, de oudsten vertrekken het eerst. U kent het verhaal: de Meester schrijft in het zand - hier op een schilderij van Breughel.

Girard wordt behalve door letterkundigen veel gelezen door theologen, die hem waarderen omdat hij het 'valse heilige' aan de kaak stelt en tevens laat zien hoe geweld in de geschiedenis van christendom niet werd losgelaten. het

Zijn beschouwingen omvatten echter een breder gebied en inspireren ook economen, historici, rechtsgeleerden, psychiaters, antropologen, filosofen, neurologen, kunstenaars en anderen.

Jaarlijks presenteren zij zich op het *Colloquium on Violence and Religion*, een internationale organisatie die Girards gedachtegoed kritisch bestudeert, verder ontwikkelt en toepast.

Het begrippenapparaat van de 'mimetische theorie' stelt hen in staat om gemakkelijker met beoefenaars van een andere discipline te discussiëren.

5 DE MODERNE TIJD, RECEPTIE

De mimetische theorie kan ook in alledaagse situaties inzicht geven, op de werkvloer bijvoorbeeld: als afdelingsmedewerkers dat chagrijnige lastpak eruit hebben gewerkt en ze opgelucht ademhalen omdat er weer rust en vrede in de tent is, begint de cyclus niet zelden opnieuw en gaat men, naarmate de spanningen oplopen en er weer een crisis dreigt in het bedrijf, op zoek naar een nieuwe zondebok.

Wie de verwickelingen in de politiek volgt, ziet hoe velen hun best doen de zwarte piet naar een ander toe te spelen om zelf niet ten prooi te vallen aan sommige media die leven van de zoektocht naar telkens nieuwe slachtoffers. En hoe er in de samenleving door sommigen gehunkerd wordt naar een sterke figuur die ons zal verlossen van alle misère: vluchtelingen, klimaat, de kloof tussen rijk en arm etcetera. Een soort almachtige god. Het beroemde citaat van Nietzsche, 'God is dood', betekent volgens Girard slechts een verplaatsing van God: men begint de ander te vergoddelijken. Er is 'moderne devotie' voor voetballers, er ontstaat een cultus rond een popidool, men wil in de huid kruipen van *the rich and the famous*. Bij het kopen van kleren houden we ons onbewust aan wat ons voorgehouden door aantrekkelijke modellen, *influencers* die tot nabootsing uitnodigen. En we denken door de trend te volgen, héél apart zijn.

Mimesis, daar was het allemaal mee begonnen, in de literatuur; begeren via de ander. Een tijd terug kwam ik de dochter van vrienden tegen, die me niet alleen vertelde over het makelaarskantoor waar ze werkte, maar me ook inlichtte over haar ex, met wie ze zes jaar had samengewoond en die het met haar had uitgemaakt nadat hij verliefd was geworden op een ander. 'Dat hij op iemand anders valt, ja, het is niet anders', zei ze, 'en dat hij niet meer met mij wil, vreselijk! Maar dat hij me nu telkens nog belt om te vertellen hoe fantastisch hij het met die nieuwe vriendin heeft: kun jij dat vatten?' Mijn kennis van de mimetische theorie doorspittend antwoordde ik: 'Heeft hij jouw jaloezie soms nodig om met haar gelukkig te kunnen zijn?' Op mijn iphone zocht ik naar een foto van een schilderij dat ik kort daarvoor in de Tate Gallery had gezien, van William Etty, uit 1830, 'Kandaulès en Gyges'.

Het is gebaseerd op een verhaal uit de *Historiën* van Herodotus, dat ik op de middelbare school nog bij Grieks had vertaald. Daarin wordt verteld van koning Kandaulès, die zijn lijfwacht ertoe overhaalt, zich te verstoppen in de koninklijke slaapkamer, zodat deze zijn vrouw een keer naakt kan zien. Ze is namelijk de mooiste van de wereld. Gyges – zo heet hij – had tegengesputterd, maar kon niet weigeren. De vrouw ontdekte het en stelt hem een dag later voor de keus:

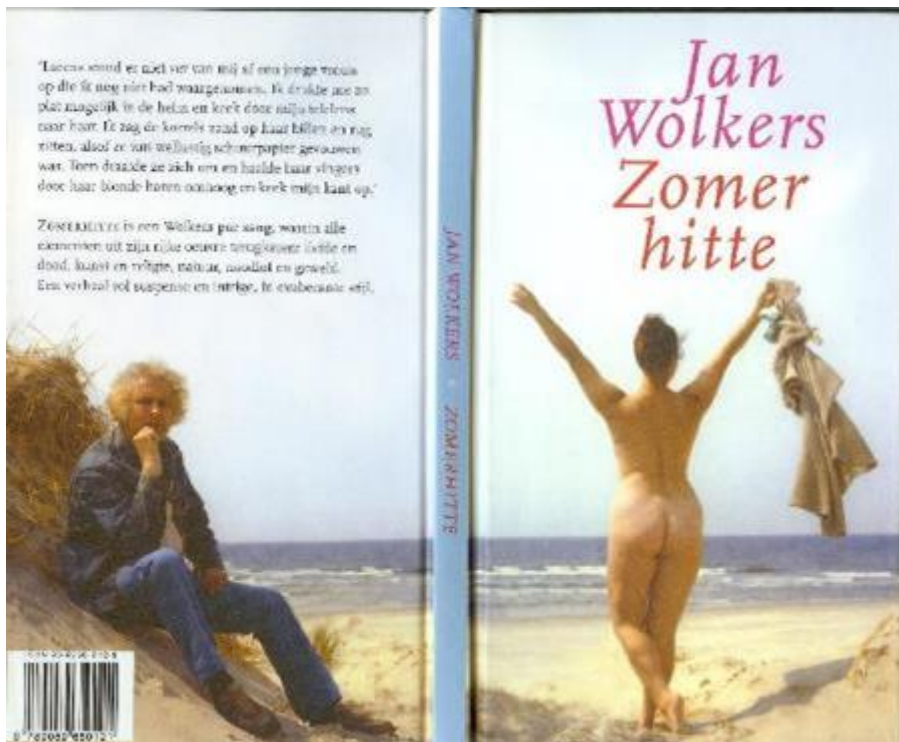

of jouw kop gaat eraan of die van mijn man – dat laatste ga *jij* doen.

Met de wens zijn begeerte te voeden met die van een ander overschreed Kandaulès een grens en hij moest dat met de dood bekopen.

Hier ziet u de vrouw en de gluurder afgebeeld door Jacob Jordaens, enkele eeuwen eerder.

En kijkt u nu naar het voorplat van het boekenweekgeschenk 2005.

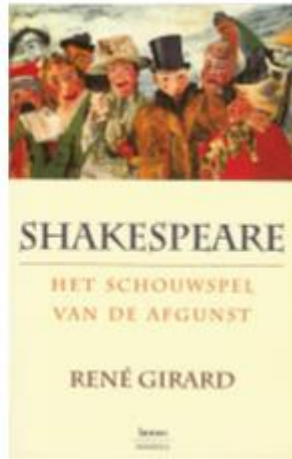
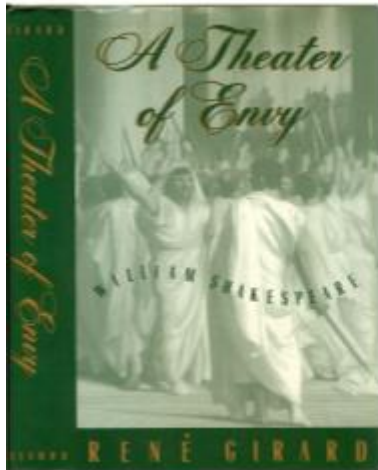

Is dat gewoon een blote vrouw?

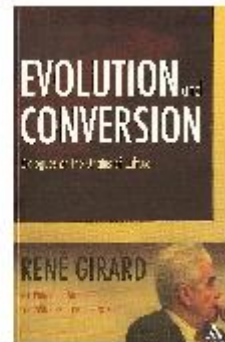
Authentiek, taboedoorbrekend, beetje stout?

Links de achterflap, waar we de man van de blote vrouw zien, de schrijver van het boek, die ons, via de lens van de fotograaf, zijn vrouw Karina toont – een moderne meneer Kandaulès?

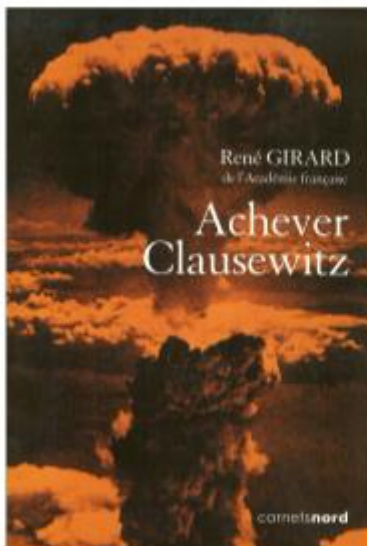
Na de drie grote studies die ik kort heb besproken heeft René Girard nog veel geschreven. Over Shakespeare bijvoorbeeld:

En in 2004 vatte hij zijn theorie nog eens samen:

Op zijn vierentachtigste publiceerde hij een bijna apocalyptisch boek over Clausewitz, in het Engels vertaald onder de titel *Battling to the End*.

Zelf ontdekte ik begin jaren tachtig *Des choses cachées*, dat ik met rooie oortjes las en waarover ik een artikel schreef toen Girard in 1985 aan de VU zijn eerste eredoctoraat kreeg.

Verschillende keren heb ik hem meegemaakt op COV&R congressen: een buitengewoon aimabale man, veel vriendelijker dan ik hem op grond van de filippica's in zijn geschriften had ingeschat.

Girard was zijn tijd ver vooruit en ontving in de vorige eeuw weinig erkenning in de gevestigde academische wereld: pas na 9/11, toen het denken over religie met de opkomst van islamitisch fundamentalisme nieuwe impulsen kreeg, en in bèta-wetenschappen onderzoek naar spiegelneuronen op gang kwam, werd hij herontdekt.

In 2005 werd hij in de Académie française gekozen, bij gelegenheid waarvan de inmiddels overleden Wim Brands op zijn VPRO-blog schreef: 'Een verademing toch zo'n man, die grenzen overschrijdt [...] en dat in een wereld waarin veranderingsdeskundigen managementleerstoelen aan universiteiten krijgen. Ik geef niks voor hun kennis.'

Schrijvers als Coetzee en Kundera, en tot mijn verrassing ook de Nederlandse auteur Aron Grunberg, beschouwen hem als een van hun favoriete denkers.

The New York Review of Books

Dec. 20, 2018

Not only are his ideas about mimetic desire and human violence as far-reaching as Marx's theories of political economy or Freud's claims about the Oedipus complex, but the explosion of social media, the resurgence of populism, and the increasing virulence of reciprocal violence all suggest that the contemporary world is becoming more and more recognizably "Girardian" in its behavior.

En de *New York Review of Books* schreef in december 2018 dat de hedendaagse wereld door sociale media, populisme en wederzijds geweld steeds herkenbaarder 'girardijs' aan het worden is. Zelf heb ik veel aan deze *maître à penser* te danken. Ik dank u voor uw aandacht.